

ЕЛЮЙ ЧУЦАЙН ТАЛААР ӨГҮҮЛЭХ НЬ

(Түрүүч нь 1992 оны № 3—4-д бий)

Н. Төмөр*

1229 онд Өгэдэй их хаанд өргөмжлөгдөхөд Елюй Чуцай их үүрэг гүйцэтгэсэн бөгөөд Өгэдэй, Цагадай, Тулуй нар түүний зөвлөсөн бүхнийг сонсон, ёсоор болгож байсан нь (I—XI-3457)** Монголын хаад ноёд Елюй Чуцайг их хүндэтгэн итгэдэг, тэдэнтэй дотно сайн харилцаатайг харуулсан юм.

Чингис хааны үед Елюй Чуцайн албан тушаал төдий л өндөр биш байсан нь байлдан дагуулалын тэр цагт «зөөлнөөр номхотгох» бодлогыг баримтлагч бичгийн хүн Елюй Чуцайн хэрэгцээ тийм ч их байсангүйтэй холбоотой юм. Харин Өгэдэйн үед байлдан дагуулалыг үргэлжлүүлэн явуулахын хамт нэгэнт эзэлсэн улс орнуудад ноёрхлоо бэхжүүлэхийн тулд Елюй Чуцай мэтийн бичгийн хүн, эрдэмтэн мэргэд, янз бүрийн мэргэжилтнийг төрийн албанд татан ашиглах болсон байна (I — VII — 2219). Өгэдэй хаан цагаагчин туулай жилд буюу 1231 онд Төв бичгийн яам (Засгийн хэргийг ерөнхийлөн шийтгэх яам)-ыг байгуулжээ. (I -1—31). Елюй Чуцай, Өгэдэй хааны хооронд дотно сайн харилцаатай байсан хийгээд Елюй Чуцайн мэдлэг боловсролыг ашиглах зорилгоор Өгэдэй хаан түүнийг Төв бичгийн яамны сайдаар томилжээ (I-1-31). Елюй Чуцай тэр цагаас хойш Монголын төрд өндөр албан тушаал эзлэх болжээ. Баядай тэргүүтэй Өгэдэй хааны шадар ноёд эзэлсэн умард Хятадын ард иргэдийг нутгаас нь зайлуулан, хот балгасыг» нураан, тариалангийн талбайг малын билчээр болгохыг Өгэдэй хаанд айлтган шаарджээ (I—XI—3458; 2—362; 3—1—59, 60). Гэтэл Елюй Чуцай, Баядай нарын саналыг няцаан эсэргүүцэж, Өгэдэй хаанд айлтгахдаа, өмнө зүгийг байлдан авахдаа эрхэм хаантанд үлэмж хэмжээний мөнгө зоос, эд хөрөнгө шаардагдах бөгөөд үүнийг хангахын тулд эзэлсэн умард хятадын газар нутагт татвар гувчуурын хууль дүрэм тогтоож, тэр нутгийн тариалангийн ургацаас болон архи, давс мэтийн худалдааны зүйлээс татвар авч болохоос гадна, мөн төмөр хайлуулсан, уул усыг ашигласны татвар гэж авах хэрэгтэй. Дээр дурдсан бүх татварыг нийлүүлвэл, жилд 50 түмэн лан цагаан мөнгө, 8 түмэн хуй торго, 40 гаруй түмэн дань (нэг дань нь 103,54 кг-тай тэнцэнэ) тариа будааг татварт авч болох ба энэ нь та бидний хэрэгцээнд хангалттай юм. Иймээс эзлэгдсэн хятад газар нутгийн ард иргэд манай улсад хэрэггүй хэмээн хэлж болохгүй гэжээ (I-XI-3458; 3—1—60). Өгэдэй хааны зөвшөөрснөөр Елюй Чуцай Яньцзин (одоогийн Бээжин хот) зэрэг 10 замд (зам-тухайн үеийн засаг захиргааны нэгж байсан татвар гувчуур хураах тусгай албан газрыг байгуулж, орон нутагт нөлөө бүхий хятад хүмүүсийг тэдгээр газрын даргаар томилжээ. Цагаагчин туулай жилийн (1131 оны) намар Өгэдэйг Юнчжун (одоогийн БНХАУ-ын Шань си мужийн Датун хот)-д хүрэлцэн ирэхэд нь Елюй Чуцай хураасан татвар гувчуурын данс бүртгэлийг түүнд үзүүлэхэд Өгэдэй хаан: Чи ямагт миний хажууд байсан мөртөө ийм үлэмж хэмжээний тариа бу-

* Н.Төмөр, Дорнодахин, олон улс судлалын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

** Хаалтанд байгаа тооны эхнийх нь ашигласан ном, сурвалж бичгийн нэр (сэдвийн хойно жагсаасан), 2-рх нь тухайн номын хуудсыг заасан болно. Зарим эх сурвалж олон дэвтэртэй тул дундах буюу ром тоогоор дэвтрийн дугаарыг заав.

даа, өнгө зоосыг хэдийд яаж цуглуулж амжсан бэ? хэмээн баярлан хэлээд, тэр өдөр л Елюй Чуцайг Төв бичгийн яамны сайдаар томилсон тухай «Юан улсын судар»-ын Елюй Чуцайн шастирт тэмдэглэжээ (I-XI-3458).

Хэрэв тухайн үед монголын дээд давхаргын ноёрхогчдын итгэл найдварыг хүлээсэн Елюй Чуцай мэтийн өндөр албан тушаалтай ордны түшмэл эзлэгдсэн умард Хятадын нутаг газарт татвар гувчуур хураах тухай хууль дүрэм боловсруулан тогтоосноор улсын санд үлэмж хэмжээний мөнгө хөрөнгө оруулж болох талаар Өгэдэй хаад ул үндэстэй тайлбартай ойлгуулж чадаагүй, Өгэдэй хаан шадар ноён Баядай нарын саналыг хүлээн авч умард хятадын ард иргэдийг нутгаас нь зайлуулан, тариалангийн талбайг малын бэлчээр болгосон бол тус газар нутгийн нийгмийн үйлдвэрлэл, хөгжлийг ихээхэн хойшоо ухраахаас гадна үй түмэн хятад хүнийг орох гэр оронгүй, эрхлэх ажил төрөлгүй болгохоор зогсохгүй, тэдний зарим нь шивэгчин боол болж, зарим нь амь насаа ч алдах байсан билээ.

Өгэдэй хааны анхдугаар онд буюу 1229 онд Елюй Чуцай, ноёд түшмэдийн эрх мэдлийг хязгаарлахын тулд «Арван найман зүйл гүйцэтгэвэл зохих хэрэг» хэмээх журмыг боловсруулан гаргаж, дараа жилээс нь эхлэн мөрдөн хэрэгжүүлжээ. Уг журамд заахдаа, захирагч ноёдын эрхийг тэнцүүлэн тэдний эрх мэдлээ ашиглан дураар аашлах явдлыг хязгаарлахын тулд орон нутгийн цзюнь (цзюнь-тухайн үеийн засаг захиргааны нэгж байсан) болгонд засаг захиргааны хэрэг эрхэлсэн захирагч ноён, цэргийн хэрэг эрхэлсэн түмтийн ноён хэмээн тус тус томилсон байвал зохино; Дээд газрын зарлиг шийдвэргүйгээр сянь, чжоугийн (сянь, чжоу-тухайн үеийн засаг захиргааны нэгж байсан захирагч ноёд дур мэдэж ард иргэдээс татвар хураасан байвал, тэдгээр захирагч ноёдыг хуулиар шийтгэнэ; Монгол, уйгур зэрэг хүмүүсээс газар тариалангийн татвар төлөхөөс татгалзсан хүн гарвал, тэр хүнийг цаазаар авна; . . . Цаазаар авах ёстой ялтныг цаазлахад хаанд айлтгасны дараа сая ёсоор гүйцэтгэж болно ... хэмээжээ - (I—XI —3457).

«Арван найман зүйлт гүйцэтгэвэл зохих хэрэг»-т «цаазаар авах ёстой ялтныг цаазлахад хаанд айлтгасны дараа сая ёсоор гүйцэтгэж болно» хэмээн заасан нь үнэн хэрэгтээ эзлэгдсэн газар нутгийн хятад ноёрхолч, газрын эзэд дур зоргоороо боол шивэгчин, хамжлагатаа алан хядаж байсаныг хязгаарлан зогсоож, энгийн номхон ард иргэдийн амь насыг хамгаалсан хууль болжээ. «Арван найман зүйлт гүйцэтгэвэл зохих хэрэг» нь чухамдаа эзэлсэн умард хятадын засаг захиргаа, цэргийг захирах, шүүх, цааз, санхүү эдийн засгийн бүх эрхийг нэгэн зэрэг эдэлж байсан хятад ноёрхогчдын эрх мэдлийг хязгаарлан, монголын хааны төвлөрсөн засаг төрийг бэхжүүлэх зорилготой байсан билээ.

Өгэдэй хаан, Елюй Чуцайн зөвлөснийг дагаж, эзэлсэн умард хятад орноос татварлах алба гувчуурын хэмжээг Хятадын хүн амаас өрхөөр бодож авах журмыг тогтоожээ. Албаны хэмжээ нь улсын санд зориулж хоёр өрх тутмаас нэг жин мяндас (нэг жин нь 0,5 кг-тай тэнцэнэ), ноён, ван гүн нарын хэрэгцээнд зориулж таван өрх тутмаас нэг жин мяндас тус тус хураахаар тогтоож, газрын татварын хувьд гэвэл, сайн тарианы му (нэг му нь 0,06 гектартай тэнцэнэ) тутмаас гурван шэн тариа (нэг шэн-1,035 кг-тай тэнцэнэ), дунд тарианы му тутмаас хоёр шэн тариа, ус оруулсан сайн тарианы нэг му тутмаас таван шэн тариа тус тус авахаар тогтоосон байна. Худалдааны зүйлээс татвар хураахдаа орлогын 30 хувийн нэгийг авах, давсны 40 жин тутмаас нэг лан цагаан мөнгө хураахаар тогтоожээ (I-XI—3460 3461; 3 — 1 — 63).

Өгэдэй хаан эзлэгдсэн Хятадын газар нутгийн ард иргэдээс дээр дурдсан олон төрлийн татвар гувчуур авахын зэрэгцээ монгол ард ол-

ноос ч мөн алба татвар авдаг байв. Тухайлбал, 1229 онд гаргасан хааны санд хураах улсын нэгдсэн алба татварын хуулиар Монголын хаан харьяат Монгол хүний адуу, үхэр, хонь тус бүр зуун толгой тутмаас нижгээд морь, үхэр, хонийг татварлан авах журам тогтоожээ. (1-1-29).

Монголын хаад Хятадын газар нутагт олон жил байлдан дагуулах дайн явуулж, олон тооны ард иргэдийг (үйлдвэрлэх хүчийг монголын ван гүн, ноёдын болон хятадын ноёрхогч, газрын эздийн боол шивэгчин болгосон явдал нь тус газар нутгийн нийгмийн үйлдвэрлэлийн хөгжилд нэлээд их саад тотгор учруулжээ. Өгэдэй хааны үед энэхүү байдал еөрчлөгдөж Хятад, Монголын ноёрхогчдын захиргаан дор байсан олон тооны боол шивэгчин буюу үйлдвэрлэх хүч хувь хүний дарлал мөлжлөгөөс ангижран гарч, Монгол гүрний харьяат иргэн болж, нийгмийн үйлдвэрлэлд оролцох болсон ба үүнд Елюй Чуцай нэлээд их үүрэг гүйцэтгэсэн билээ.

Улаан бичин жилийн (1237 он) намар Худуху ноён хүн амын тооллогын бүртгэлийг хааны ордонд авчирч Өгэдэй хаанд үзүүлэхэд нь тэрээр уламжлалт ёсыг даган эзэлсэн газар нутгийг хүн амтай нь хамт гавъяатай сайд ноёдод хувааж өгвөл зохино гэж хэлжээ. Елюй Чуцай үүнийг эсэргүүцэн татгалзаж, газар нутгийг хүн амтай нь сайд ноёдод хувааж өгдөг нь сайд ноёдын хооронд зөрчил маргааныг үүсгэх эх үүсвэр юм. Үүнээс сэргийлэн болгоомжлохын тулд тэдэд газар нутгийг хүн амтай нь өгөх биш, харин ахиу хэмжээний алт, торго зэрэг эд зүйлс тэдэнд өгөх хэрэгтэй» хэмээн айлтгахад, Өгэдэй: -Би тэдэнд газар нутаг хүн амтай хувааж өгнө гэж нэгэнг амалсан хойно, одоо яах вэ? хэмээн хэлэхэд нь Елюй Чуцай: -Тэгвэл, хааны ордноос татвар гувчуур хураах тусгай түшмэдийг томилон, тэдгээр газар нутгийн ард иргэдээс авбал зохих татварыг хураан авч, жилийн эцэст хураасан татварыг сайд ноёдод өгч болно. Харин, эзэмшлийн газраасаа дур мэдэж татвар гувчуур хураах эрх тэдэнд олгохгүй байх хэрэгтэй хэмээн зөвлөжээ (1----XI—3460; 1— 1—35; 1-VШ—2411). Өгэдэй хаан, Елюй Чуцайн саналыг хүлээн авч ард иргэдээс авах татвар гувчуурын төрөл, хэмжээг тогтоожээ (1—XI—3460; 1—1—35; 1—VI—2411).

Елюй Чуцай Дундад Азийн худалдаачдын их хүүгээр мөнгө хүүлэх аргаар ард иргэдийг дарлан мөлжиж байсан явдлыг эрс эсэргүүцэж байсан билээ. Өгэдэй хааны үед Дундад Азийн том худалдаачид Монгол оронд олноор ирж, монголын язгууртан ноёдын ивээл тусламжтайгаар асар их ашиг хонжоо олж байжээ.

Дундад Азийн худалдаачдын ашиг хонжоо олох арга хэлбэрийн нэг нь их хүүтэй зээл олгох явдал байсан бөгөөд тэдгээр мөнгө хүүлэгчид «хурган хүү» буюу жил бүрийн хүүг өмнөх жилийнхээс хоёр дахин их байхаар бодож ард иргэдэд зээл олгож байлаа. Энэхүү өндөр хүүтэй зээлээс болж мянга түмэн ард иргэд ядууран хоосорч, зарим нь эхнэр, хүүхдээ бусдад боол шивэгчин болгож худалдсан ч өрөө дарж чадахгүйд хүрчээ. Елюй Чуцай дээрх байдлыг Өгэдэй хаанд айлтган танилцуулж, хааны зөвшөөрлөөр улсын сангаас нийт 76 мянган дин (нэг дин нь 5 буюу 10 лантай тэнцэнэ) цагаан мөнгө гаргуулан, ард иргэдийн өмнөөс бүх өрийг дарсанаар олон мянган хүнийг Дундад Азийн худалдаачдын их хүүгээр мөнгө хүүлэх дарлал мөлжлөгөөс чөлөөлжээ (1—1—37; 1—XI—3461; 1—XII—3659; 3—1—63). Елюй Чуцай Өгэдэй хаанд мөн айлтгаж, хойд зээл олгосон хугацааг үл харгалзан, зээлийн хүүг уг зээлийн хэмжээнээс хэтрүүлж болохгүй хэмээх журам тогтоохыг зөвлөснийг Өгэдэй хаан хүлээн авчээ (1—1—37; 1—XI—3461; 1—XII—3659; 3— 1— 53). Өгэдэй хааны тогтоосон энэхүү журам нь хожим Юан улсын хууль цаазын нэгэн зүйл болон оржээ (1—IX— 2686).

Елюй Чуцай өртөөний ажлыг эмх журамтай болгох талаар Өгэдэй хаанд зөвлөж байлаа. Жишээлбэл, тайз тэмдэг, зар бичиггүй бол өр-

төөгөөр явахыг хориглож, өртөөгөөр явагчдад олох хоол хүнсний хэмжээг тогтоож байхыг зөвлөсөн нь монголын сайд ноёдын дур зоргоор улаа барьж, элч нарыг хамаагүй газар орноор хэсүүчлэн давхих явдлыг болиулж, энгийн малчин ардад учруулж байсан үлэмжхэн зовлон чирэгдлийг зогсоожээ (3—1—64).

Өгэдэй хаан төрийн эрхийг барьж байсан үед өмнө нь байн байн боогдон хаагдаж, тасалдаж байсан дорно, өрнийн орнуудын хоорондоо харилцах худалдааны зам сэргэн нээгдэж хятад, Дундад Азийн худалдаачид Монгол оронд олноор ирж, монголын сайд ноёдын ивээл тусламжтайгаар асар их ашиг хонжоо олж байжээ. Өгэдэйн ордонд олон газрын худалдаачид, ялангуяа Дундад Азийн худалдаачид ирж очиж байсан ба тэднийг Өгэдэй хаан онцгой дотночлон үзэж элдвээр тэтгэн дэмжиж байжээ. Өгэдэй хааны сүүлийн жилүүдэд Дундад Азийн худалдаачдын нөлөө улам бүр нэмэгдсээр Елюй Чуцай болон хятад зүгийн сайд түшмэлийн эрх хүчийг бууруулсан байна. Тухайлбал, 1240 оны хаврын тэргүүн сард лалын худалдаачин Абдурхманыг эзлэгдсэн орнуудын олон мужаас татвар гувчуур хурааж авах сайдаар томилжээ (1—1—36).

1241 оны XI сард Өгэдэй хаан ан авд явж ирээд Абдурхмантай шөнөжин архи дарс ууж байгаад маргааш нь нас барсан тухай «Юан улсын сударт» тэмдэглэжээ (1—1—37)

Өгэдэй хаан нас барсаны дараа түүний хатан Туракина төрийг түр хамаарчээ (1—1-37; 1-XI-3463). Тэр үед Туракина хатан-лалын худалдаачин нарыг улам бүр дотночлон, тэдэнд зүйл, бүрээр тустаж байжээ. Ялангуяа, лалын худалдаачи Абдурхман, Туракина хатанд онцгой дотночлогдож тэр нь Туракина хатантай хуйвалдаж, хааны тамгыг хоосон цаасан дээр олноор даруулж, сүүлд хааны нэрээр зарлиг зохион бичих, хааны өмнөөс дур мэдэн хэрэг шийддэг байлаа (1-XI 3463, 3464). Дээрх явдлыг Елюй Чуцай дургүйцэн эрс эсэргүүцэж байгаагаар илэрхийлэн, учир байдлыг Туракина хатанд өөрийн биеэр айлтган тайлбарлаж байж сая уг явдлыг зогсоожээ (1 — XI-3463, 3464).

Үүнээс хойш Елюй Чуцай Монгол улсын төрийн хэрэгт үндсэндээ оролцохоо больж, Туракина хатны 3-р онд буюу хөх луу жилийн V сарын 14-нд (1244 оны VI сарын 20-нд) Хархорумд нас баржээ (1—1—38; 1—XI—3464; 2—365).

Кидан угсааны язгууртан гаралтай Елюй Чуцай нь Чингис, Өгэдэй хоёр хааны үед 30 гаруй жил (1—XI—3464; 2—365) Монголын төрд алба хааж, ялангуяа Өгэдэй хаанд бүр ч дотночлогдож, түүний шадар сайд түшмэдийн нэг нь байлаа. Елюй Чуцай 1231 оноос Монгол гүрний засгийн хэргийг ерөнхийлөн шийтгэх яамны сайдаар томилогдон (1—1—31; 1-XI—3458; 2—363; 3—1—60), эзэлсэн газар орнуудын цэргийн хэргээс бусад тухайлбал, алба гувчуур, эдийн засаг, улс төр, соёлын холбогдол бүхий бараг бүх хэрэг явдалд оролцжээ. Олон жилийн турш Өгэдэй хаан, Елюй Чуцайн боловсруулсан хууль дүрмийг үндсэнд нь сайшаан дэмжиж, Елюй Чуцайн саналын дагуу тэдгээр хууль дүрмийг эзэлсэн газар орнуудад хэрэгжүүлж байсан билээ. Елюй Чуцай, эзэлсэн орнуудыг ялангуяа, хятад орныг цаашид ноёлон захирах талаар Өгэдэй хаанд олон зүйлийн зөвлөлгөө өгсөний дотор «хятад орныг хятадын хуулиар захирах» хэрэгтэй хэмээн зөвлөж, «морин дээрээс байгуулсан улсыг морин дээрээс жолоодож болохгүй» гэж сануулжээ (3—1—60).

Өгэдэй хааны үед монголын феодал түшмэдийн нэг хэсэг ялангуяа, цэргийн эрхтэн жанжин нар нь суурин амьдрал, хот балгас, тариалангийн талбайг бусниулан, эзэлсэн орнуудыг баримтлан захирах нарийн төвөгтэй ажлаас бэрхшээж, шинэ шинэ газар орнуудыг эзэлж, дээрэм тонуул хийхийг сонирхож байсан бол нөгөө хэсэг болох

Елюй Чуцай мэтийн бичгийн түшмэд нь байлдан дагуулахыг үргэлжлүүлэн хийдийн хамт эзэлсэн орнуудыг удаан хугацаагаар өөртөө ашигтайгаар ноёлон захирах явдлыг чухалчилж байжээ.

Дээр дурдсанаас үзэхэд монголын төрийн хэрэгт оролцож байсан зарим монгол түшмэд, Елюй Чуцай нарын хооронд үзэл бодлоор нэлээд зөрчилтэй байсан учир эзлэгдсэн газар орнуудыг баримтлан захирах талаар Елюй Чуцайн дэвшүүлсэн санал, гаргасан зөвлөлгөөг зөвхөн Өгэдэй хааны эхэн үед хэрэгжүүлж чадсан болохоос биш цаашид нэг их амжилт олоогүй юм. Гэвч энэ нь эзэлсэн газар орнуудыг баримтлан захирах талаар монголын хаадын бодлого боловсруулахад болон эзлэгдсэн газар нутгийн нийгэм эдийн засгийг хөгжүүлэхэд Елюй Чуцайн гүйцэтгэсэн үүргийг үнэлэхэд нөлөөлөхгүй билээ.

1. Юан улсын судар (Юаньши), Бээжин 1976
2. Ту Цзи: Монголын түүхийн тэмдэглэл (Мэн-у-эр шицзи), Бээжин, 1984.
3. Су Тяньцзюе: Юан төрийн нэрт түшмэдийн хэргийн товч (Юаньчао миньчэнь шияюе), Шанхай, 1936